

4. Кухарук А.Д. Миропільській паперовій — 175. Історичні нариси / А.Д.Кухарук. — Житомир : Полісся, 2007. — 128 с.
5. Кухарук А.Д. Мій рідний Миропіль. Історико-кпаєзнавчі нариси / А.Д.Кухарук. — Житомир : Полісся, 2008. — 604 с.
6. Студінський В.А. Малинська паперова фабрика. Історико-економічний нарис / В.А. Студінський. — Житомир : Журфонд, 1996. — 144 с.
7. Студінський В.А. Паперова промисловість України: XVI-XX ст. / В.А.Студінський / вид. 2-е, доп., виправл. — Житомир : Волинь, 2004. — 268 с.
8. Студінський В. Радомишльська папірня / В. Студінський // Соборна площа. — 2005. — № 6. — 21 жовтня. — С. 9.
9. Тимошенко В.І. Малинщина. Нариси історії. Т. 1. / В.І. Тимошенко. — Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2018. — 184 с.
10. Цвік Г.В. Історія Радомишля / Г.В. Цвік / Вид. 2-е, виправл., доповн. — Житомир : Вид. М. Косенко, 2015. — 384 с.

— о —

УДК 94(477)

ГУЦАЛО Л.В., МІЩУК Г.А.
(м. Житомир)

КОЛЕКЦІЯ РУКОПИСІВ ТА КНИЖОК ВОЛИНСЬКИХ БАРОНІВ ШОДУАРІВ: ДОЛЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

***Анотація.** Об'єктом дослідження стала збірання рукописів та книжок волинських баронів Шодуарів. В статті, проаналізовано історію формування колекції та її сучасний стан. Визначено наукову цінність документів та листування Шодуарів.*

Ключові слова: Шодуари, особова бібліотека, історико-книгознавче дослідження.

Виклад основного матеріалу. Колекція рукописів та книжок волинських баронів Шодуарів поповнювалася впродовж XIX ст. Історія формування бібліотеки Шодуарів вивчалася Є.А. Біленьким, який, використовуючи сукупність методики джерелознавчого і книгознавчого аналізу архівно-бібліотечних джерел, встановив історію походження та зміст книжково-рукописної збірки Шодуарів [2]. Він же досліджував біографію представників роду та найцінніші раритети бібліотеки. Є.А. Біленьким згадувалися і нумізматичні рукописи [3]. Однак, оскільки предметом дослідження було встановлення історичної долі бібліотеки в контексті збирацької діяльності роду Шодуарів, вони розглядалися лише побіжно. Документи родинного архіву Шодуарів нині зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ),

у Центральному державному історичному архіві м. Києва (ЦДІАК), а також у Державному архіві Житомирської області (ДАЖО) та Житомирському обласному краєзнавчому музеї. Короткий огляд документів Волинського музею, в тому числі і деяких документів Шодуарів, що зберігаються у ЦДІАК, зробила Л.А. Сухих у доповіді «Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України: історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку» на конференції «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи», що відбулася 19–20 листопада 1996 р. З документів, пов'язаних з Шодуарами та Волинським музеєм, сформований фонд «Колекція документів Волинського музею» [9]. Ці документи були передані в 1979 р. з Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) АН УРСР, де зберігалися від 1932 р. в неупорядкованому стані.

Після упорядкування колекції у ЦДІАК було сформовано 4289 справ, із них 992 увійшло до фонду 2227, а 3361 — приєднано до 124-х існуючих фондів, зокрема до фамільних фондів Потоцьких, Сапег, Любомирських, Собанських, Грохольських, Браницьких, Понятовських, Ганських та ін. [6]. Серед цих документів частина архівних колекційних матеріалів, можливо, належала до колекції документів Шодуарів, які збирали автографи та оригінали польських магнатів та шляхти. За змістом, як визначено у передмові до опису, це, переважно, документи з історії церкви. Крім того, це значна кількість документів російських та польських адміністративних установ, громадських, політичних, управлінських, економічних організацій, матеріали до історії міст, генеалогічні, метричні та особові документи, приватні щоденники [7]. Фонд було систематизовано за структурно-хронологічним принципом, принципу походження документів не було дотримано, внаслідок чого нині важко встановити, які документи надійшли з архівної спадщини та рукописної колекції Шодуарів. До ІР НБУВ колекція Шодуарів відбиралася співробітниками бібліотеки в 30-х роках ХХ ст.; певну кількість документів було комплексно привезено безпосередньо з Житомирського краєзнавчого музею [4].

Фонд переважно складається з документів фінансово-економічної діяльності Шодуарів, значного за обсягом родинного листування, в тому числі листування С. Шодуара щодо його видавничих та наукових уподобань.

Значну наукову цінність має також листування Шодуарів з іншими особами 20–50-х років ХІХ ст. та алфавітна книжка кореспондентів (вона була започаткована при Яні Йозефі у 1821 р. і спочатку мала винятково ділове спрямування [6]. Останній документ містить імена ділових кореспондентів та назви фірм, з якими мали справу Шодуари. За даними книжки найбільшу кількість листів було надіслано Станіславу Шодуару. Серед них переважно листування німецькою (1835–1847) та французькою мовами (1846–1847) щодо

комерційних та майнових питань, зокрема листування зі становим приставом про оплату римсько-католицькому єпархіальному відомству (1839).

Найважливіша частина колекції зберігається в ІР НБУВ. Бібліотека і значна за обсягом музейна колекція старожитностей в ХІХ ст. зберігалися в родинному маєтку Івниці, однак на початку ХХ ст. вони були перевезені І.М.Шодуаром до Житомира, до його власного будинку [5]. Годі ж частину рідкісних кириличних книжок і стародруків було продано до бібліотеки Історичного музею у Москві, де пізніше, у 1918 р., вона увійшла до так званого зібрання «Менших», в якому містилися унікальні стародруки з приватних та монастирських бібліотек.

Після смерті І.М. Шодуара 5 травня 1919 р. його майно разом з цінними історичними колекціями було націоналізовано та передано до створеного тоді, на базі крайового, наукового-дослідного музею в Житомирі, де з різноманітних духовних, навчальних і приватних колекцій Волині було сформовано надзвичайно цінне зібрання родових та монастирських книг, архівів, музейних експонатів. Музей перебував у віданні місцевої Губнаросвіти, коли одна з експедицій Академії наук до Житомира, споряджена для огляду бібліотек, ознайомлення з їхнім становищем та придбання книжок для філії Всенародної бібліотеки України у м. Вінниці, яку очолював В.А.Каминський (червень 1921 р.), оглянувши місцеву збірку музею, що перетворився на той час на пункт концентрації великих за обсягом націоналізованих зібрань, спеціально відзначила особливу цінність бібліотеки де Шодуарів [7].

З висновків про роботу експедиції наочно видно, що умов для зберігання значної кількості цінних бібліотечних та музейних фондів у непристосованій для такої мети будівлі не було. Однією з пропозицій експедиції було створення філії ВБУ при УАН в Житомирі, безпосередньо у будинку Шодуарів, який, до того ж, мав неабияку архітектурну та історико-меморіальну цінність. Однак такого рішення прийнято не було, і в Житомирі почав діяти створений за ініціативою місцевих краєзнавців Волинський губернський комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва, який розпочав реєстрацію пам'яток історії та культури, передусім проштемпелювавши найцінніші з інкунабулів та палеотипів, в тому числі й з фонду Шодуарів. Діяльність цього комітету донині має велике значення для встановлення долі зібрання Шодуарів, розпорошеного по різних книгозховищах України.

Власне доля Житомирського музею та його фондів, передусім колекції Шодуарів, була вирішена в 1932 р., коли НКО прийняв рішення про концентрацію універсальних книжних фондів та збирання старих колекцій і зібрань у декількох центрах, серед яких ВБУ була найзначнішим. Раніше, ще у грудні 1929 р., подібний процес торкнувся й музеїв — державних та окружних: їм було заборонено збирати універсальні книжкові фонди і комплексні бібліотеки, слід було переглянути склад своїх фондів і зайві для музею книжки

передати до найближчої наукової бібліотеки — або до Всенародної бібліотеки України у Києві, або до Харківської чи Одеської центральних наукових бібліотек.

Бібліотека Волинського музею, що налічувала понад 100 тис. кн. од., у березні 1931 р. була оглянута співробітниками ВБУ з метою визначення найдоцільніших форм розподілу і перевезення цих фондів, зокрема інкунабулів та рукописних книг, а також рукописного зібрання Шодуарів, до Києва.

Наслідком огляду стало укладання «Списку рукописів Історичного відділу Волинського державного музею, переданих до ВБУ» від 24 жовтня 1932 р. У списку зафіксовані назви документів, та деякі архівні біографічні матеріали, наприклад, записні книжки другої половини ХІХ ст. (поз. 48, 56), які, вірогідно, походили з родового архіву Шодуарів (загалом — 95 позицій) [9].

Однак тоді до ВБУ надійшла лише частина зібрання, деякі цінні рукописні пам'ятки було передано згодом, оскільки в акті вказувалося, що «решту рукописів Історичного відділу, серед яких є автографи польських королів та гетьманів з колишньої бібліотеки Шодуара, адміністрація музею відмовилася передати як таку, що складає «волиніку» [9]. У списку від 23 січня 1934 р. «Рукописи Волинського державного Музею», складеному М.В. Геппенером (1901–1971) — завідувачем відділу рукописів ВБУ, зафіксована і значна частина документів та рукописних книг із зібрання Шодуарів, у тому числі — джерела родового архіву, серед котрих — велика кількість нумізматичних матеріалів, а також рукописні автографи італійського антиквара та нумізмата Доменіко Сестіні, велика нумізматична кореспонденція С. Шодуара, переважно французькою та німецькою мовами, його особисті документи та документи членів родини Шодуарів [10].

Частина колекцій Волинського музею, що залишилася після передачі до ВБУ, надалі, в 1933 р., також була передана до іншої академічної установи — до створеного під егідою НКО УСРР Інституту польської пролетарської культури, який почав збирати власну документальну колекцію як джерельну базу досліджень.

Збірка автографів польських письменників, листування з фонду Шодуарів, які ще у 1932 р. залишалися у Волинському музеї, вже в 1933 р. надійшли поряд з іншими рукописами Шодуарів до Інституту польської пролетарської культури, який був переданий до складу Академії [8].

Реорганізація Академії наук супроводжувалася ліквідацією старих установ та створенням нових. Так, у лютому 1934 р. Інститут польської пролетарської культури був закритий і переданий до Президії ВУАН. У лютому–травні 1936 р. рукописні фонди Інституту передали до відділу рукописів Бібліотеки АН (колишня ВБУ) [1]. Серед документів з колекцій К.Жолкевського, Собаньських, Потоцьких та інших знаходилася значна

частина з колекції Шодуарів: автографи, заповіти XV і XVII ст., родинне листування, розписка А. Торвальдсена, листи О. де Бальзака тощо. Переважна кількість позицій описана узагальнено, без подокументного переліку. Відзначалися лише оригінали документів, що стосувалися видатних осіб: це, зокрема, грамоти польських королів Стефана Баторія, Сигизмунда Августа, Владислава IV, Яна Казимира, Яна Собеського, Станіслава Августа, листи генерала Юзефа Хлопицького, Іоахіма Лелевеля, Тадеуша Чацького, Тадеуша Костюшка та ін. Рукописи Шодуарів були віднесені до різних фондів, хоча в 80-х роках і був виокремлений особовий архівний фонд баронів де Шодуар. Це пов'язано з неодномоментністю надходження різних частин збірки Шодуарів з різних місць. Документи Шодуарів зберігаються також у комплексному фонді І «Літературні матеріали» ІР НБУВ.

Останній масив рукописів Шодуарів потрапив до НБУВ (тоді мала назву Центральна наукова бібліотека — ЦНБ — АН УРСР) з Житомирського музею у 1979 р. внаслідок спільного рішення Міністерства культури та Академії наук УРСР про передачу решти рукописів до бібліотеки, де планувалося науково опрацювати матеріали та створити відповідні умови для їхнього зберігання. В 80-х роках к.і.н. О.М. Апанович описала ці рукописи.

Отже, у 30–80-х роках XX ст. рукописне та книжне зібрання Шодуарів, що зберігалось у різних установах, перейшло у власність НБУВ. Перші надходження 30-х років були описані різними партіями і у різних інвентарних книгах, частина документів (переважно французькою мовою) була описана в 80-х роках.

Література та джерела

1. Акти передачі фондів Інституту польської пролетарської культури до відділу рукописів БАН УРСР. Лютий–травень 1936 р. *ІР НБУВ*. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 93-102.
2. Біленький Є.А. Книгозбірня житомирської родини баронів де Шодуар (XVIII–XIX ст.) як об'єкт бібліографічних та археографічних студій. *Бібліотечное дело и краеведение. Сб. науч. Трудов*. Київ. Симферополь. 2000. Вип. 2. С. 5-12.
3. Біленький Є.А. Родовий архів Шодуарів у фондах Інституту рукопису НБУВ. *Архіви України*. Київ. 2000. Вип. 4/6. С. 44–51.
4. Біленький Є.А. Фонд Шодуарів: історія надходження колекції. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 5. С. 31-34.
5. Дахненко Л. Про формування приватного музею баронів де Шодуар. *З історії колекціонування в Україні*. Тези Всеукр. наук. конф., присвяч. збирацькій діяльності баронів де Шодуар. Житомир, 10–12 жовт. 1994 р. Житомир. 1994. С. 3-4.
6. Ділове листування щодо комерційних питань та майнового характеру, зокрема, листування зі становим приставом про оплату римсько-

католицькому Єпархіальному відомству. 1832–1839. *Державний архів Житомирської області*. Ф. 163. Спр. 1–6.

7. Документи щодо огляду В.А. Каминським стану Волинського музею. 1921. *ІР НБУВ*. Оп. 1. Од. зб. 18. 55 арк.
8. Історія Національної академії наук, України 1929–1933. Документи і матеріали. Київ. 1998. 542 с.
9. Колекція документів Волинського музею. 1400–1932 рр. *ЦДІАК*. Ф. 222. Спр. 4275-4289.
10. Книга надходжень 1957–1985 рр. *ІР НБУВ*. Оп. 1. Од. зб. 146. Арк. 40.

— о —

УДК 908

ЛИТВИНЕЦЬ Є.В.

(*м. Новоград-Волинський, Житомирська обл.*)

ПРОМИСЛОВІСТЬ НОВОГРАДА-ВОЛИНСЬКОГО ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

***Анотація.** У статті на основі архівних справ висвітлюється питання відновлення, організації і роботи промислових об'єктів міста Новограда-Волинського під час нацистської окупації в 1941-1944 роках.*

***Ключові слова:** Новоград-Волинський, нацистська окупація, промисловість, спиртзавод, пивзавод, інкубаторна станція, МТС.*

Виклад основного матеріалу. Україна займала одну із передових позицій у складі Радянського Союзу з будівництва промислових гігантів і випуску промислової продукції. Після окупації нацистами українських земель, окупанти старалися поставити сільське господарство і промисловість захоплених територій на службу Третього рейху. Історики розглядали питання відновлення і роботи промислових підприємств під час нацистської окупації, які знаходились у великих містах чи які відігравали велику роль у становленні промисловості довоєнного періоду Радянського Союзу. Автор на основі архівних справ, які збереглися у незначній кількості, пробує відновити картину відродження і роботи промислових підприємств у місті під час окупації 1941-1944 роках.

Місто Новоград-Волинський нацисти захопили 8 липня. Через тиждень німецька комендатура за допомогою представників похідної групи ОУН призначила бургомістром міста Євтушенка Л. К., також призначили склад міської управи [3, арк. 40зв.].

На початку серпня до складу міської управи додали новий відділ — фабрично-заводський, який відповідав за відновлення роботи промислових об'єктів міста й району. Відділ складався з шести чоловік: Мільке Емануїл — завідувачий, Тагель Зельма — перекладач, Петренко Петро — головний